

УДК 355.535(477)"1648/1764 ":327(477.75)

Антоняк Я. Ю.*,

Голова Наглядової ради
Наукової серії «Світові традиції державного управління»,
Радник Голови Служби безпеки України
Київ, Україна. gromrada.sbu@gmail.com

РОЗВІДУВАЛЬНІ МІСІЇ ГЕТЬМАНАТУ ДО КРИМУ ЗА ПРАВЛІННЯ КИРИЛА РОЗУМОВСЬКОГО

Анотація. Аналізується діяльність розвідки Гетьманату доби правління Кирила Розумовського. Стверджується, що за часи гетьманства К.Розумовського існувала системна розвідувальна діяльність, що базувалась на ієрархічній структурі з міцними традиціями та додатковим соціальним захистом осіб, які залучались до проведення розвідувальних операцій. Виокремлюються напрями функціонування системи фінансового та нормативного забезпечення розвідувальної діяльності Гетьманату середини XVIII ст. Доводиться, що усі фінансові документи, як і розвідувальні донесення, скеровувалися до Гетьмана, і саме він приймав рішення щодо відшкодування витрат, які поніс розвідник під час виконання місії. Визначаються різні форми соціального заохочення розвідників, а також напрями їх діяльності, де поряд із звітами про збір інформації, важливе місце займали фінансові звіти розвідників. Засвідчується існування давніх розвідницьких традицій не лише в козацькому війську, а й в сім'ях самих розвідників. Василь та Андрій Гегели, які були батьком і сином відповідно, неодноразово здійснювали розвідницькі місії в Криму, при цьому діючи незалежно один від одного.

Ключові слова: розвідка, розвідник, розвідувальна місія, доручення, прикриття, агент, Гетьманат, військова розвідка, політична розвідка, секретні відомості, збір інформації, Крим, козаки.

Аннотация. Анализируется деятельность разведки Гетманата в эпоху правления Кирилла Разумовского. Утверждается, что во времена гетманства Кирилла Разумовского существовала системная разведывательная деятельность, которая базировалась на иерархической структуре с устойчивыми традициями и дополнительной социальной защитой лиц, привлекавшихся к проведению разведывательных операций. Определяются направления функционирования системы финансового и нормативного обеспечения разведывательной деятельности Гетманата середины XVIII века.

Аргументируется, что все финансовые документы, как и разведывательные донесения, направлялись к Гетьману, и именно он принимал решение о возмещении расходов, которые понес разведчик во время выполнения миссии. Определяются различные формы социального поощрения разведчиков, а также направления их деятельности, где наряду с отчетами о сборе информации, важное место занимали финансовые отчеты разведчиков. Утверждается о существовании давних разведывательных традициях не только в казаческом войске, но и в семьях самих разведчиков. Василий и Андрей Гегели, которые были отцом и сыном соответственно, неоднократно совершали разведывательные миссии в Крыму, при этом действуя независимо друг от друга.

Ключевые слова: разведка, разведчик, разведывательная миссия, поручения, прикрытие, агент, Гетманат, военная разведка, политическая разведка, секретные сведения, сбор информации, Крым, казаки.

* Antoniuk Ya. Yu., Chairman of the Supervisory Board of the Scientific Series "World Traditions of Public Administration", Advisor to the Head of the Security Service of Ukraine, Kyiv, Ukraine. gromrada.sbu@gmail.com
INTELLIGENCE MISSIONS OF HETMANAT TO CRIMEA UNDER GOVERNING OF KYRYLO ROZUMOVSKYI

Abstract. Activity of Getman Kyrylo Rozumovskyi intelligence is analysed. It is stated that under the hetman governing of K. Rozumoskyi the system intelligence activity was existed based upon hierarchical structure with strong traditions and additional social protection for those involved into reconnaissance operations. There is also determination of directions of functioning of financial and normative provision system of the Getmanat intelligence activity in the middle of the XVIII century. It is demonstrated that all financial documents, as well as intelligence reports, were directed to Getman and he took decisions on reimbursement of expenses incurred by the intelligence officer during their mission. It is distinguished also the forms of social encouragement of the representatives of intelligence community, as well as directions of their activity with special importance (along with reports about the collection of information) of the financial reports of the intelligence officers. It is confirmed the existence of old intelligence traditions not only in the Cossack army, but also in the families of the intelligence officers. Vasyl and Andrew Gegel, who were father and son, repeatedly carried out reconnaissance missions in the Crimea, often acting independently of each other.

Key words: intelligence, intelligence officer, reconnaissance missions, cover, agent, Getmanat, military intelligence, political intelligence, secret information, information gathering, Crimea, Cossacks.

Постановка проблеми. Питання організації діяльності українських спецслужб завжди привертала уваги вітчизняних та зарубіжних істориків. Водночас, козацька розвідка доби Українського Гетьманату тривалий час була однією з найбільш утаємничених лакун вітчизняної історичної науки. Це зумовлювалося як загальним станом розроблення козацтва, суттєвими прогалинами у вивченні історії його окремих періодів, так і обмеженістю кола джерел. Передусім це стосується доби гетьманування Кирила Розумовського. Проте, останні архівні розвідки дозволили віднайти цілий ряд матеріалів, які висвітлюють розвідувальну діяльність Гетьманату у 1750-1764 рр.

Аналіз попередніх публікацій. Характеризуючи міру наукового розроблення тематики слід звернути увагу на фундаментальні праці В. Степанкова [1], які присвячено становленню як козацької державності, так і розвідувальної служби цієї доби. Зважаючи на військовий характер козацької державності, процес державотворення був тісно пов'язаний із організацією розвідувальної діяльності. Окремі аспекти діяльності козацької розвідки у своїх роботах висвітлює В. Омельчук, розглядаючи її у загальному процесі політико-правової модернізації Гетьманату за правління К. Розумовського [2]. І. Синяк звернув увагу на запорізьку розвідку доби Нової Січі, яка також була підпорядкована К. Розумовському [3]. Попередньо автор вже закрив основи розгляду особливостей розвідувальної діяльності цієї доби [4; 5]. Водночас, виявлені нові архівні документи дозволили перейти до вивчення особливостей здійснення окремих розвідувальних місій.

Метою даної статті є аналіз особливостей проведення розвідувальних операцій до Кримського ханату з боку козацького війська під проводом Кирила Розумовського.

Основні результати дослідження. Продовжуючи вивчення організації розвідувальної діяльності Гетьманату в період правління Кирила Розумовського, бачимо, що Гетьманом здійснювалося безпосереднє керівництво справою організації розвідувальної діяльності. Зокрема, це стосувалося Криму, щодо якого Гетьман скеровував відповідні ордери та секретні розпорядження. Окремі з них були адресовані до Коша Війська Запорізького і пов'язувались з конкретними завданнями, які ставилися перед розвідниками. Як видно з вказівок та звітів,

гетьманські розвідники збирали різноманітну інформацію про військово-політичну і економічну ситуацію в Кримському ханаті.

Наявні відомості про те, що розвідкою Гетьмана здійснювалася перевірка даних (отриманих, зокрема, і від великоросійської резидентури) з метою усунення розбіжностей, які містилися в даних, отриманих із різних джерел. Російські резиденти часто не давали однозначної відповіді щодо наявності реальної загрози нападу на територію Гетьманату зі сторони Криму. В одному з таких випадків Державна колегія закордонних справ отримала інформацію від «сторонньої руки» про загрозу нападу з турецької сторони. На це вказують дані про заборону татарам здійснювати продаж кращих коней і при настанні холодів вчинити напад. Однак ці дані не підтвердив російський резидент в Константинополі Неплюєв у реляції від 30 вересня 1750 р. Тому російський уряд 7 грудня 1750 р. звернувся до Гетьмана із вказівкою посилити прикордонний режим й перевірити отриману інформацію щодо можливої військової інтервенції з Криму, «для полинного разведивания о таких ведомостях и впрочем о обращениях в Криму послать туда нарочного». 3 січня 1751 р. Генеральною військовою канцелярією, на підставі ордеру Гетьмана від 31 грудня 1750 р., було послано відповідне розпорядження в Миргородський полк і Запорозький Кіш. Ним передбачалася відправка розвідника на Січ у супроводі (конвої) двох або трьох охоронців, про що було повідомлено Гетьманові [6, арк. 1-5].

Як вже зазначав автор в одній з своїх попередніх статей, підхід та підготовка до розвідувальних операцій у Гетьманаті носили серйозний і виважений характер. Для їх здійснення відбирали надійних людей не лише серед козаків, а й серед міщан та купців і розробляли для них легенди прикриття. Не лише «купецкий промысел» [4], а й виконання офіційних доручень органів державної влади слугувало способом приховати справжню мету поїздки розвідників до Криму. Рапорт кошового отамана Запорозької Січі Якіма Ігнатовича на ім'я гетьмана К. Розумовського від 16 березня 1752 р. свідчить про отримання ним такого ордеру.

В якості легенди прикриття розвідники часто використовували й офіційні підстави для поїздки в Крим, такі як доставка кореспонденції. На виконання гетьманського ордеру від 18 грудня 1751 р., до Криму вислано під надійною легендою — «приличним претекстом» — двох запорозьких козаків, один з яких вільно володів татарською мовою, для збору інформації та перевірки даних про підготовку до військових дій з боку татар. 7 січня 1752 р. вони повернулися з відомостями про те, що в Криму татари жодної підготовки до війни не ведуть, а також відсутня інформація про небезпечні захворювання, які могли б перенестися на землі Гетьманату [7].

Також розкривається суть легенди прикриття, згідно з якою запорозькі козаки К. Плакида та В. Похил були офіційно послані до кримського хана з листами від київського генерал-губернатора М. Леонтьєва. Кошовий отаман Я. Ігнатович доповідає про те, що пошта для генерал-аншефа доставлена, а розвідувальна інформація описана і з точною копією скерована Гетьманові. Водночас Я. Ігнатович зобов'язувався при надходженні будь-якої нової розвідувальної інформації невідкладно повідомляти про неї Гетьмана.

На виконання наказів Гетьмана відправлялися до Криму з офіційними листами до кримського хана і ногайського сераскера — султана й запорозькі коза-

ки. Справжньою метою поїздки останніх, звичайно, була розвідувальна діяльність [8, с. 61- 64].

Важливо відзначити, що, поряд із звітами або «сказками» про безпосередньо проведений збір інформації, важливе місце серед джерел, які свідчать про організацію розвідувальної діяльності Гетьманату, займають фінансові звіти розвідників, які, зазвичай, подавалися ними по поверненні додому разом із основним звітом.

В Центральному державному історичному архіві України у м. Києві віднайдено донесення полтавського полковника Андрія Горленка від 29 січня 1753 р. Він доповідав Генеральній військовій канцелярії про завершення розвідувальної операції, яку провів значковий товариш полтавського полку Василь Гегела. Полковник інформував Гетьмана К. Розумовського про те, що 25 січня 1753 р. значкового товариша В. Гегелу, на виконання секретного розпорядження Гетьмана, було відправлено в «Кримську область», звідки він успішно повернувся назад. По поверненні він подав, разом з донесенням про поїздку, відомість про витрати, здійснені ним під час розвідувальної операції на шляху туди і назад.

В справі фігурує копія відомості від 22 січня 1753 р., складеної значковим товаришем В. Гегелою, про витрати його власних коштів на дорогу до м. Очакова в період з 27 грудня 1752 р. по 5 січня 1753 р.

Окремі витрати значкового товариша В. Гегели виглядали наступним чином: по дорозі з Переволочної купив 1,5 відр горілки — 1 руб. 40 коп., овес коням — 30 коп., калачі для роздачі запорожцям — 12 коп., оплата послуг козака Нещадима (швидше за все супровід та охорона) — 7 руб., покупка сіна в Очакові — 70 коп., покупка ячменю — 1 руб. 20 коп., покупка м'яса — 40 коп., витрати на толмача — 1 руб., слугі сераскера — 2 руб. 20 коп., за перевіз в Очаків через лиман — 80 коп., вартість коня, якого довелося покинути по дорозі — 11 руб., коляску, яку через бездоріжжя довелося покинути по дорозі — 4 руб., сіно, хліб та м'ясо — 40 коп. Загальна сума витрат становила 32 руб. 99 коп.

Вочевидь усі фінансові документи, як і розвідувальні донесення, скеровувалися до Гетьмана, і саме він приймав рішення щодо відшкодування витрат, які поніс розвідник під час виконання місії. Генеральна військова канцелярія самостійно не приймала рішень щодо відшкодування витрат, посиляючись на необхідність наявності гетьманської резолюції. Тому, в своєму зверненні до Гетьмана від 28 квітня 1753 р., Генеральна військова канцелярія нагадує про те, що сам Гетьман своїм ордером від 30 листопада 1752 р. скерував В. Гегелу в «кримську сторону». Нею рекомендовано кошти значковому товаришу В.Гегелі повернути, щоб останній не почувався «ображеним» і залишався «надійним» для наступних розвідувальних операцій [9, арк.1-4].

Також син Василя Гегели, Андрій, повідомляв, що за час перебування в місті Очакові з 21 липня по 24 серпня 1753 р. витратив власних грошей на купівлю продуктів харчування та інші речі на суму в 15 руб. 89 коп. Конкретно ці витрати виглядали наступним чином: відерко горілки — 1 руб. 60 коп., відро дьогтю — 16 коп., кава — 80 коп., хліб — 12 коп., риба — 20 коп., за квартиру — 38 коп., сіно на трьох коней — 90 коп., перекладачу — 40 коп. та ін. [8, с.61-64].

Не лише відшкодуванням витрат заохочувалися особливо цінні кадри тогочасної розвідки до належного виконання ними своїх функцій. Можемо з впевненістю говорити про наявність окремих видів соціального забезпечення для

розвідників. Так, урядовим розпорядженням від 5 серпня 1753 р. Гетьману Розумовському було підтверджено доцільність задоволення клопотання командувача Української лінії генерал-лейтенанта Чернцова щодо звільнення значкового товариша Полтавського полку Василя Гегели від домових постів та поточних полкових обов'язків (служб) в мирний час через його активну участь в розвідувальних місіях в Криму.

Важливим фактом, який впливає з названого документу, є підтвердження проведення значковим товаришем В. Гегелою розвідувальних операцій в Кримській області, починаючи з 1740 р., в безпосередній координації розвідувальної діяльності з генерал-фельдцейхмейстером князем В. А. Репніним. В 1741 р. свою розвідувальну діяльність В. Гегела узгоджував з генерал-фельдмаршалом О. Б. Бутурліним. Подібні операції проводилися за дорученнями: в 1742 і 1743 рр. з бригадиром І. К. Ільїним, членом правління Гетьманського уряду, в 1744 р. з генерал-лейтенантом І. Бібіковим, в 1745 р. з генералом М. І. Леонтьєвим. В 1751 р. Василь Гегела координацію розвідувальних місій здійснював з комендантом м. Переволочна Федором Кошелєвим.

Полтавська полкова канцелярія окремо формувала завдання для розвідувальних місій вже знаного розвідника В. Гегели. При цьому активна співпраця з генералом Філософовим та генерал-лейтенантом Чернцовим не припинялася [10, арк. 2].

Державна військова колегія і Державна колегія закордонних справ підтримали рішення про додатковий соціальний захист значкового товариша Полтавського полку В. Гегели з метою подальшого використання його потенціалу в розвідувальних місіях. Полковник Андрій Горленко своїм рапортом від 18 лютого 1754 р. відзвітував про отримання ордеру Генеральної військової канцелярії на звільнення значкового товариша В. Гегели від домових постів та полкових служб у мирний час та доповів про їх введення в дію.

В справі також фігурує пояснювальна доповідна військового канцеляриста Дмитра Полонського, який вказує на необхідність постійної готовності значкового товариша В. Гегели до відбуття з розвідувальною метою в Крим. В зв'язку з цим не лише він, а й його син Андрій Гегела, який проживав разом з ним у будинку в м. Переволочна, мали бути звільнені від щоденних полкових обов'язків в мирний час [10, арк. 8-9].

В розпорядженні до Генеральної військової канцелярії від 30 грудня 1753 р. Гетьман вказував на регулярне використання значкових товаришів Миргородського та Полтавського полків та інших категорій розвідників в розвідувальних місіях. При цьому козацький урядовець слушно відзначав, що надання привілеїв та пільг виключно для будинку розвідника В. Гегели могло викликати справедливе бажання отримання таких привілеїв з боку «колег по цеху» [10, арк. 1а].

Наведена вище, а також віднайдена в архівах інформація, засвідчує факт існування давніх розвідницьких традицій не лише в козацькому війську, а й в сім'ях самих розвідників. Згадані Василь та Андрій Гегели, які були батьком і сином, неодноразово здійснювали розвідницькі місії в Криму, при цьому діючи незалежно один від одного. На це вказує рапорт Василя Гегели від 30 липня 1753 р., написаний ним по поверненні з «Кримської області» 29 липня 1753 р. до свого дому в м. Переволочна. Так, прибувши додому, Василь Гегела дізнався

про те, що його син Андрій був посланий Полтавською полковою канцелярією в «Кримську область» з розвідувальною місією.

Сам Василь Гегела перебував в Криму згідно з ордером генерал-лейтенанта Дмитра Чернцова від 24 червня 1753 р. Розвідувальна місія В. Гегели проходила через Семенів Ріг, куди він прибув 30 червня. 1 липня розвідник відбув з вказаного пункту до Очакова, куди прибув того ж дня. В Очакові він перебував до 5 липня, звідки поїхав через Кінбурн в Перекоп, куди прибув 8 липня. Після цього козацький розвідник відбув до кримської столиці. В Бахчисараї, прибувши 10 липня, він знаходився до 20 липня 1753 р. Перебуваючи у вказаних місцях розвідник переміщався разом з кримськими купцями, збираючи інформацію про військові наміри турків. Під час відвідин він переконався, що жодних військових намірів щодо нападу на Гетьманат і Російську імперію у турків немає. По прибутті до м. Очаків В. Гегела дізнався, що на зміну попередньому коменданту прийшов трьох бунчужний паша арнаут (албанець), який наказав оголосити купцям про звільнення на 3 роки тих, хто прибуває в Очаків, від всяких грошових зборів. [11, арк. 7-7зв.]

Висновки. Аналіз інформації, яку збирали і передавали Гетьману розвідники, дозволяє говорити про здійснення ними політичної, економічної і військової розвідки, а також наявність налагодженої системи розвідувальної діяльності. В останній простежується стійка ієрархічна система з міцними традиціями та додатковим соціальним захистом для осіб, які залучалися впродовж тривалого періоду до проведення розвідувальних операцій.

Разом з тим наявні джерела дозволяють виокремити напрями функціонування системи фінансового та нормативного забезпечення розвідувальної діяльності Гетьманату середини XVIII ст.

Актуальним для подальших досліджень залишається поглиблення розвідок щодо родинних традицій в козацькій розвідці, системи міжпоколінневого зв'язку в окремих родинах козацьких розвідників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Степанков В. С. Розвідка і контррозвідка Богдана Великого (1648–1657 рр.) / В. С. Степанков. — Вид. третє, перероблене та розширене. — Кам'янець-Подільський, 2008. — 264 с.
2. Омельчук В. В. Києво-Печерська лавра в політико-правовій моделі Гетьманату за правління Кирила Розумовського [передмова І. М. Мишака] / В. В. Омельчук. — К.: Золоті ворота, 2016. — 456 с.
3. Синяк І. Л. Запорозька розвідка в добу Нової Січі (1734 — 1775 рр.) / І. Л. Синяк // На варті Батьківщини: безпековий вимір українського державотворення другої третини XVIII ст. [передмова В. С. Грицака, Антоняк Я. Ю., Омельчук В. В. (керівник авт. кол.) та ін.]. — К.: Прометей, 2017. — С. 261 — 323. : Світові традиції державного управління. — Вип. IV.
4. Антоняк Я. Ю. До питання про організацію розвідувальної діяльності у Гетьманаті за правління Кирила Розумовського / Я. Ю. Антоняк // Проблеми модернізації України : науковий часопис. — Вип. 2: Матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. «Право-

ва держава та демократичне суспільство: фактори розвитку та взаємодії», Київ, МАУП, 16 квітня 2016 р. — К.: ДП «Вид. дім «Персонал», 2016. — С. 267 — 269.

5. Антоняк Я. Ю. Особливості розвідувальної діяльності Гетьманату за правління Кирила Розумовського / Я. Ю. Антоняк // На варті Батьківщини: безпековий вимір українського державотворення другої третини XVIII ст. [передмова В. С. Грицака, Антоняк Я. Ю., Омельчук В. В. (керівник авт. кол.) та ін.]. — К.: Прометей, 2017. — С. 337 — 346. : Світові традиції державного управління. — Вип. IV.

6. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі ЦДІАК України), ф. 51, оп. 3, спр. 10282.

7. ЦДІАК України, ф. 269, оп. 1, спр. 1048.

8. Путро О.І. Гетьман Кирило Розумовський та його доба (з історії українського державотворення XVIII ст.): Монографія: в 2-х частинах. — К.: ДАКККіМ, 2008. — Ч. I.

9. ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 11883.

10. ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 12311.

11. ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 11916.

REFERENCES

1. Stepankov, V. S. (2008). *Intelligence and counterintelligence of Bogdan the Great (1648-1657)*. Kamyanets-Podilsky (in Ukr.).

2. Omelchuk, V.V. (2016). Kyiv-Pechersk lavra in political and legal model of Hetman state under the governing of Kyryl Rozumovskyi. Kyiv: Zoloti vorota (in Ukr.).

3. Syniak, I. L. (2017). Zaporizhzhia intelligence in the days of New Sich (1734 — 1775). In Ya. Yu. Antoniuk, & V. V. Omelchuk (Eds.), *At the watch of the Motherland: the security dimension of the Ukrainian state-building of the second third of the eighteenth century* (Vol. IV, pp. 261-323). Kyiv: Prometheus (in Ukr.).

4. Antoniuk, Ya. Yu. (2016). To the question of establishing detection activity in Hetman state under governing of Kyryl Rozumovskyi. *Problemy Modernizatsii Ukrainy: Naukovyi Chasopys (The Problems of Modernization of Ukraine: Scientific Journal)*, 2, 267-269 (in Ukr.).

5. Antonyuk, Ya.Yu. (2017). Features of Intelligence Activity of Hetmanate under thereign of Kirill Razumovsky. In In Ya. Yu. Antoniuk, & V. V. Omelchuk (Eds.), *At the watch of the Motherland: the security dimension of the Ukrainian state-building of the second third of the eighteenth century* (Vol. IV, pp. 337-346). Kyiv: Prometheus (in Ukr.).

6. Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv, fund 51, description 3, file 10282.

7. Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv, fund 269, description 1, file 1048.

8. Putro, O. I. (2008). *Hetman K. Rozumovskyi and his age (from the history of Ukrainian state building in the XVIII century)*: in 2 parts. Part 1. Kyiv: National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts (in Ukr.).

9. Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv, fund 51, description 3, file 11883.

10. Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv, fund 51, description 3, file 12311.

11. Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv, fund 51, description 3, file 11916.